

О. В. Дмитрик,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8669-5872

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.9.73

РОЛЬ І МІСЦЕ ОСОБИСТОГО СЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

О. Dmytryk,
postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

ROLE AND PLACE OF THE FARM HOUSEHOLD IN PROFIT GENERATION OF RURAL FAMILY UNITS

Доведено, що значення доходів від ведення особистого селянського господарства вагомо зростає періоди економічних криз, чи військового стану в країні. У період масового безробіття, особливо в сільській місцевості, особисте селянське господарство стало центром трудової активності працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування і грошових коштів.

Встановлено, що доходи від ведення особистих селянських господарств складається з двох основних складових:

— грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві та одержаної домогосподарством у порядку самозаготівлі;

— вартість спожитої продукції, одержаної з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. При розрахунку цієї статті доходу виключаються матеріальні витрати на виробництво продукції (транспортні витрати, витрати на купівлю кормів, сільськогосподарської техніки та обладнання, насіння, добрив, засобів захисту рослин, ліків для худоби тощо). Цей показник також включає вартість одержаних з особистого підсобного господарства продуктів харчування, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, подарованих родичам та іншим особам, а також вартість спожитих продуктів отриманих у порядку самозаготівель. Оцінка спожитих натуральних надходжень продуктів здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів у звітному періоді.

Цілі реалізації сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами в різні часи неоднакові. В умовах нормальних економічних умов вони реалізують надлишки виробленої продукції в своєму господарстві, у кризовий період їхня діяльність має товарне спрямування.

Загалом, як свідчить аналіз основних елементів доходу від ведення ОПГ, особисте господарство населення функціонує в основному заради забезпечення продуктами харчування всіх членів домогосподарства, тобто проявляється продовольча функція ОСГ. Проте у разі зростання величини сукупних грошових доходів та оплати праці зокрема, частка в структурі сукупних доходів поступово знижується. Проте воно не зникне, оскільки особисте підсобне господарство рівень доходів по інших статтях сімейного бюджету не дає змогу задовольнити матеріальні потреби передусім сільського населення в повному обсязі.

It is proved that the value of profit gained from the farm household is radically increasing during economic crisis or martial law. In the period of total unemployment, especially in the rural area, farming becomes the main business activity of the working people as well as an important source of income and food.

The revenue from farm households was found to consist of two key elements:

— Cash income from the marketing of farming products which are produced on the farm and received from the storing up in the household;

— Cost of the consumed products, received from the farm household and storing up.

— While estimating this revenue item, tangible production costs is excluded (expenses for transport, purchase of fodder, agricultural machinery and equipment, seeds, fertilizers, plant protecting agents, medicine for livestock, etc.) This item also includes cost of the food stuff produced in the household, alcohol drinks and tobacco, presented to the family members or other people, and cost of the consumed stored products. The estimate of the consumed homegrown produce is done according to average procurement price of the definite goods in the reporting period.

The objectives of marketing of the grown produce by the households are different in different times. Under good economic conditions the surplus of agricultural products from the farm household is sold, while in an economic crisis, the activity of a farm household is directed towards pure marketing.

On the whole, according to the analysis of the main elements of profit from the household, house farming is operated due to providing family members with the foodstuff, that is food based function is observed in this case. But with the increase of the amount of the joint money income and the raise in work payment in proper, the proportion in the joint income structure gradually decreases. Yet, the household farming is not endangered, because the level of income from other sources of family budget cannot meet all needs of the rural people.

Ключові слова: дохід, особисте селянське господарство, споживання, домогосподарство, реалізація.
Key words: profit, farm household, consume, marketing, farm produce, house farming.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринкова трансформація відносин власності в сільському господарстві призвела до становлення багатокладної економіки, розвитку дрібнотоварного виробництва, яке органічно поєднується і успішно доповнює великі і середні форми господарювання. Впродовж останнього десятиріччя характеризується активним розвитком особистих селянських господарств (ОСГ) населення, що обумовлено їх роллю у вирішенні низки важливих соціально-економічних завдань — забезпечення продовольчої і на цій основі економічної безпеки окремих регіонів і країни в цілому, підвищення рівня зайнятості, доходів і якості життя сільського населення, збереження сільського укладу життя, навчання та виховання підростаючого покоління.

Соціальна значимість особистих селянських господарств проявляється в протидії безробіттю, створенні можливостей для зростання доходів, підвищення якості життя, соціальної захищеності, самоорганізації сільських жителів. Соціальний аспект діяльності ОСГ особливо важливий в кризових умовах розвитку економіки, коли в сільському господарстві і більшості інших галузей йде масове скорочення робочих місць.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми ефективного функціонування та розвитку особистих селянських господарств не нові. Їх вивчали такі науковці: В.Г. Андрійчук, О.А. Біттер, П.І. Гайдучський, В.Г. Галанець, С.І. Дем'яненко, М.В. Зубець, М.І. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, А.І. Михайлова, О.М. Онищенко, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, Г.В. Черевко, А.О. Шепотько, М.Г. Шульський, В.В. Юрчишин та ін. Однак досі практично немає глибоких комплексних досліджень розвитку цих господарств в умовах економічного зростання, їх здатності адаптуватися до мінливого економічного середовища, особливо після вступу нашої країни до Світової організації торгівлі та посилення євроінтеграційних процесів.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо оцінки доходів від ведення особистих селянських господарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключовим фактором забезпечення вищого рівня сільських сімей у розвинутих країнах і тих, що розвиваються, є збільшення частки доходів домогосподарств від несільськогосподарської діяльності. Наприклад, середнє господарство США з 1999 по 2003 рік заробляло 85—95% свого доходу із несільськогосподарських джерел у порівняно з 50% у 1960 році. Навіть найбільші гос-

подарства США (з виручкою понад 500000 доларів у рік) заробляли тільки 80% доходу за рахунок несільськогосподарської діяльності.

Доходи від ведення особистого селянського господарства сільських домогосподарств у 2018 р. складають від 16,8% у структурі сукупних ресурсів.

Актуальним при проведенні дослідження діяльності ОСГ є тлумачення економічної категорії "доходи від ведення особистого підсобного господарства". Однозначної думки з цього питання не існує. Одні дослідники вважають, що доходи особистих господарств — це виручка від реалізації продукції за різноманітними маркетинговими каналами. Ми дотримуємося думки доцільності цієї категорії, яку визначено Державної служби статистики України.

Доходи від особистого підсобного господарства включають у себе дві складові:

— грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві та одержаної домогосподарством в порядку самозаготівлі;

— вартість спожитої продукції, одержаної з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. У розрахунку цієї статті доходу виключаються матеріальні витрати на виробництво продукції (транспортні витрати, витрати на купівлю кормів, сільськогосподарської техніки та обладнання, насіння, добрив, засобів захисту рослин, ліків для худоби тощо). Цей показник також включає вартість одержаних з особистого підсобного господарства продуктів харчування, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, подарованих родичам та іншим особам, а також вартість спожитих продуктів отриманих в порядку самозаготівель. Оцінка спожитих натуральних надходжень продуктів здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів у звітному періоді.

Значення доходів від ведення особистого селянського господарства вагомо зростає періоди економічних криз, чи військового стану в країні. У період масового безробіття, особливо в сільській місцевості, особисте селянське господарство стало центром трудової активності працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування і грошових коштів. "До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний... У такому стані тільки обштинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості — віддалити небезпеку голодної смерті" [1].

Як свідчать результати досліджень, протягом 2010—2018 рр. спостерігаються поступові структурні зміни в сукупних ресурсах домогосподарств, за рахунок зменшення передусім доходів від реалізації сільськогоспо-

дарської продукції та вартості спожитих продуктів одержаних від особистих підсобних господарств та самозаготівель. Таким змінам сприяло декілька факторів: зростання загального рівня реальних доходів усіх прошарків населення; зменшення безробіття; економічна недоцільність виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції через її збитковість та високі затрати праці; високий рівень насиченості ринку сільськогосподарської продукції.

Проаналізуємо структуру доходів сільських і міських домогосподарств.

Як свідчать дані Державної служби статистики України, у структурі сукупних ресурсів міських і сільських домогосподарств існують суттєві різниці у частках статей доходів від продажу сільськогосподарської продукції та вартістю спожитої продукції з особистого підсобного господарства. Так, частка в структурі сукупних ресурсів у міських домогосподарствах доходи від ведення ОСГ у 2018 р. становить 1,6 %, сільських 16,8 %. Протягом періоду існування як колишнього СРСР, так і незалежної України рівень життя в містах завжди був вищий. Тому доходи від ведення особистого підсобного господарства були одним з основних джерел надходження коштів до сімейного бюджету і продуктів харчування. Як зазначала Т.І. Заславська "В середині 50-х рр. середня оплата робочого дня колгоспників (а це була більша частина сільського населення) становила 53 % оплати аналогічної праці в радгоспах і 36 % денного заробітку робітників промисловості. Річний же заробіток колгоспників у середньому майже втричі менший, ніж у радгоспах, і в чотири рази ніж на промислових підприємствах. Головним джерелом існування колгоспників, як і раніше, залишалося особисте підсобне господарство..., дохід від нього був вищий, ніж від колективного господарства, і становив до 30% річного заробітку робітників. Разом з оплатою по трудових днях це давало більше половини заробітку промислового робітника при значно (на 15—20%) більших витратах праці" [2]. Такий стан зберігається і тепер. Частка оплати праці в сільських домогосподарствах у удвічі менша, ніж у міських домогосподарствах.

З іншого боку, зазначав М.Д. Кондратьєв: "Селянин відносить до свого наділу як до джерела життєво необхідних засобів, володіння яким передбачалося вже самим чинником народження і приналежності до певної локальної спільності... землеробів. Цей природний за своїм походженням вид привласнення землі і соціальної основи отримання певної частки в загальному володінні колективу закріплювалися традицією і звичаєвим правом. Це право на оброблювану ділянку і плоди з нього, а точніше сказати, на працю, вкладену в землю, а не просто на територію з фіксованими межами.." [3]. Це — одна з основних умов володіння землею. Як результат, підвищується інтерес до особистого господарства і садиби, а разом із тим і до питання про землю. Останнє автоматично ставить питання про владу на селі, оскільки кому належить земля, тому належить і влада. Виникає перерозподіл, переділ землі і влади між бюрократичною структурою в особі сільськогосподарського підприємства і громадянами, жителями сільського населеного пункту. ОСГ як суб'єкт аграрних відносин повинно мати владу над необхідними для її життєдіяльності земельними угіддями. У таких умовах особисті, сімейні трудові господарства стають рівноправними суб'єктами аграрних відносин разом з іншими формами, методами і способами ведення виробництва в сільськогосподарському секторі економіки країни. І, що дуже важливо, усвідомлення переділу влади має бути зафіксовано у свідомості селянина, який більше не бажає жити за старими канонами.

Під час опитування власників особистих селянських господарств у 2017 р. було з'ясовано, за якого рівня сукупного сімейного місячного доходу їх домогосподарства відмовляться від польового наділу. Так, у до-

могосподарствах із середнім віком його членів 30—40 років величина доходу коливалася в межах 16—17 тис. грн, 41—50 років — 15 тис. грн, 51—60 років — 12—14 тис. грн. На запитання "При якому рівні доходів Ви відмовитесь від присадибної земельної ділянки?" — 100 % опитаних не мають наміру відмовлятися від присадибної ділянки.

Отже, різниця в структурі сукупних ресурсів сільських і міських домогосподарств по досліджуваних статтях викликана як економічними, так і соціальними факторами; значною диспропорцією в рівнях оплати праці між сільськими і міськими жителями; проблема працевлаштування на селі; нерозвиненість ринкової інфраструктури села і відсутність більшості видів продовольства у сільській торгівельній мережі змушує селянина займатися вирощуванням сільськогосподарської продукції в особистому господарстві. Ця проблема була актуальною в нашій країні на протязі тривалого періоду.

На думку М.Д. Кондратьєва, ще у 1917 р. "... крім відсутності достатнього капіталу, розвиток сільського господарства в Росії гальмували такі фактори, як високі орендні платежі, високі ціни на промислові товари, тяжкий податковий режим, низький культурний й освітній рівень сільського населення, незадовільний стан залізничних і ґрунтових доріг" [4].

Дані про зміну структури доходів домогосподарств свідчать про зменшення частки ОСГ як джерела доходу сільського жителя внаслідок зниження рівня життя селян: дедалі більша частка продукції споживається всередині господарства і для реалізації нічого не залишається. Так, частка доходів від реалізації сільськогосподарської продукції в структурі сільських домогосподарств за 2018 р. становить 7,2 %, вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель — 9,6 %.

У багатьох регіонах дохід від ОСГ став основним і єдиним, оскільки сільськогосподарські підприємства практично не мають можливості виплачувати регулярно заробітну плату робітникам. В особистих розмовах багато власників зазначали, що вони часто обмежували себе і свою родину в продукції, яка була із збитком вироблена у своєму господарстві.

Суб'єктивне відчуття добробуту вивчалось за допомогою, які класифікують рівень життя за трьома категоріями: низький рівень, коли сімейний дохід обмежується тільки продуктами харчування і щоденними витратами; середній рівень, коли сімейного доходу вистачає на харчування, щоденні потреби, одяг і інші споживчі потреби; комфортний рівень, коли крім споживчих потреб сім'я може купувати товари тривалого споживання і в цілому не відчувати матеріальних труднощів.

На величину доходів від реалізації сільськогосподарської продукції, виробленої в ОСГ та вартість спожитої продукції впливає кілька основних факторів, крім місцерозташування: чисельний склад домогосподарств; кількість дітей у домогосподарстві; кількість дорослих осіб у домогосподарстві; фізичний стан членів домогосподарства; кількість працюючих осіб у домогосподарстві; вік та стать особи, яка очолює домогосподарство; величина середньодушового сукупних витрат; величина середньодушових грошових витрат.

Молоді сім'ї і сім'ї пенсіонерів, поодинокі і багатодітні сім'ї мають різні потреби і мають в своєму розпорядженні неоднакові можливості виробництва продуктів харчування і отримання доходів від особистого підсобного господарства. У них різні житлові умови, розміри і якість господарських споруд, вони проживають в поселеннях різного рівня соціально-економічного розвитку і ступеня урбанізації, отримують неоднакову по масштабах і видах допомога з боку суспільних господарств. У результаті розміри, склад, спрямованість, рівень товарності і прибутковості особистих підсобних господарств в різних сім'ях різні, а відповід-

но неоднакова їх роль у формуванні рівня життя кожної сім'ї.

Щодо кількості членів домогосподарства, то, з одного боку, — це робоча сила, з іншого — це особа, яка споживає продукти харчування та є об'єктом вкладення коштів. Саме вплив чисельності домогосподарства дає відповідь, чи є виробництво в особистих підсобних господарствах товарне, чи має споживче спрямування.

Простежується закономірна тенденція: в умовах кризової економіки особисте селянське господарство виконує передусім функцію самозабезпечення, а потім виступає як джерело надходження коштів до сімейного бюджету. Прояв самозабезпечуючої функції зростає відповідно до зміни кількості членів сімей у домогосподарстві та стану економіки країни.

Крім того, розрахунки переконують про неправильне уявлення деяких вчених про товарне спрямування виробництва продукції в особистих підсобних господарствах і можливість трансформації у фермерські господарства, адже для цього відсутні як економічні, так і соціальні передумови.

Незалежно від стану економіки особисті селянські господарства мають споживче спрямування своєї виробничої діяльності. У зв'язку з цим, як відзначав Р.А. Кавелін, "общинне землекористування для маси сільського населення є страхова установка від безземелля й бездомності" [5].

Цілі реалізації сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами в різні часи неоднакові. В умовах нормальних економічних умов вони реалізують надлишки виробленої продукції в своєму господарстві, у кризовий період їхня діяльність їхня діяльність має товарне спрямування. Але чи прийнятним для діяльності особистих селянських господарств вираз "товарні господарства", оскільки його діяльність пов'язана з виробництвом продукції з метою подальшої реалізації, тобто товару. Ще й дотепер не визначено поняття "лишки виробленої продукції" і "товарне виробництво" багатьма науковими дослідниками. Стосовно цього питання Березівський П.С. зазначає, що "товарне виробництво — така система організаційно-економічних відносин, за якої корисні продукти створюються для їхнього продажу на ринку" [6]. Система товарного виробництва має три найважливіші специфічні ознаки: відкрите господарство; розподіл праці; непрямі зв'язки.

Як зазначає І.В. Свиноус, для сучасного особистого селянського господарства притаманний споживчий характер виробництва [7].

Але відповідно до Закону України "Про особисте селянське господарство" воно може мати і товарне спрямування, тобто законодавець відхилився від розуміння певної форми ведення сільськогосподарського виробництва як діяльності, спрямованої на задоволення виключно особистих потреб, і доходи від якої не є основними для членів певного господарства [8].

На нашу думку, доходи від ведення ОСГ можуть бути основними лише в умовах економічної кризи, для якої характерні передусім наявність явного і прихованого безробіття, а також для осіб із низьким грошовим доходом.

Функція самозабезпечення проявляється в коливаннях доходів від особистого підсобного господарства залежно від кількості дітей у домогосподарстві. Адже для кожного голови домогосподарства головним у його діяльності є добробут його дітей. Ця норма є основною і традиційною рисою нашої нації; "щоб діти не було голодні і одягнені не гірше від інших".

На розмір і характер розвитку сімейного господарства впливає й кількість дітей, і цей зв'язок досить вагомий. Розвиток сімейного господарства пов'язаний з рівнем потреби в продуктах харчування не тільки своєї родини, але і сімей, які перебувають в родинних відносинах, передусім сімей дітей. Жодне домогосподарство не виробляє продукти для ринку, проте реалізація є, але вона має нерегулярний характер, що викликано потре-

бою родини в грошових коштах, і коли виникають лишки від внутрішньосімейного і внутрішньородинного споживання.

Залежність між кількістю дітей в домогосподарстві і складовими доходу від особистого підсобного господарства різна. Так, у разі зростання чисельності дітей зростає вартість спожитої продукції, одержаної від ОСГ, і відповідно змінюється співвідношення в бік збільшення між спожитою і проданою продукцією. Отже, для багатодітних сімей доходи від ОСГ є одним з основних джерел надходження продуктів харчування. Для малодітних — ще й отримання незначного грошового доходу. Необхідно зазначити, що питома вага даних статей у структурі сукупних ресурсів знижується, це викликано як зростанням доходів батьків, так і соціальною політикою, яку проводить держава.

Досить актуальною проблемою є поповнення доходів в сім'ях в яких немає дітей. Це домогосподарства, які складаються в основному з осіб пенсійного або передпенсійного віку.

Як свідчать результати досліджень, частка в структурі сукупних ресурсів цієї категорії домогосподарств має тенденцію на зниження, це є наслідком як і підняття загального рівня життя населення так соціальна політика яку проводить держава і в 2018 р. становить 5,8 % у структурі сукупних ресурсів. Але не може викликати зацікавлення зростання частки доходів від реалізації сільськогосподарської продукції, яка була вирощена в ОПГ. Фактично це прояв функції особистого селянського господарства — функція вторинної зайнятості. Крім того, має вплив ще й ментальність нації, піклування про підростаюче покоління.

Для з'ясування альтернативності між веденням власного господарства і несільськогосподарською діяльністю проаналізуємо рівень доходів від ОПГ у домогосподарствах, де є працюючі.

Як свідчать результати досліджень, із зростанням чисельності працюючих в домогосподарстві виробництво продукції в підсобному господарстві набуває виключно споживчого спрямування. Фактично члени домогосподарства надають перевагу праці поза ним. За умови ведення особистого господарства і здійснення трудової діяльності відбувається, образно кажучи, роздвоєність селянина, що ставить його в дуже складне становище. Людина відпрацювала день на виробництві, а потім вже працює в особистому господарстві. З цього приводу В.І. Ленін зазначав, що "дрібне землеробство тримається всляким хижацтвом: розкраданням праці й життєвих цінностей хлібороба, розкраданням продуктивних сил і якостей землі та худоби, а тому будь-яке дослідження, що не приймає в увагу всі ці обставини, представляє із себе просто низку буржуазних софізмів" [9].

Доцільно розглянути залежність доходів від ведення ОПГ від його голови. Це дослідження підкреслює національну особливість ведення підсобного господарства.

У праці "Організація селянського господарства" О.В. Чайянов розкрив теорію "демографічної диференціації" в протизагмарксистській концепції класової диференціації. Відповідно до цієї теорії відбувається не стільки процес розподілу селян на куркулів-капіталістів і та бідняків-пролетарів, скільки збільшення чи зменшення складу сім'ї. Досліджуючи залежність між віком селянської сім'ї і розміром господарської діяльності, він виявив такі певні визначаючі фактори, як розмір посівів й утримання худоби, і зробив висновок, що сімейне трудове господарство "постійно змінює свій обсяг, відповідно до змін фаз розвитку сім'ї і дає пульсуючу криву своїх елементів" [10].

Як свідчать результати досліджень стосовно доходів від ведення підсобного господарства проявляється чітка диференціація залежно від статі та віку голови домогосподарства. Найбільш ефективно працюють домогоспо-

дарства, де їх власниками є чоловіки старшого віку. Цю ситуацію можна пояснити особливостями нашого соціального устрою, де чоловік споконвіку був головою родини.

До зрілих сімей відносять ті, де старші діти навчаються або працюють, не живуть разом із родиною; це повноцінна сім'я, яка не тільки самостійно функціонує, але й здатна надавати допомогу своїм дітям і батькам.

До сімей перехідного від зрілого до старого належать домогосподарства, в яких один або двоє батьків ще працюють, не пенсіонери, діти не живуть з батьками; мають молоді сім'ї чи готові їх створити. Це — донорська сім'я.

До старих сімей належать сім'ї пенсіонерів, діти яких вже самі мають і є більш зрілими, або перехідними до них. Сім'ї пенсіонерів забезпечують себе повністю і надають допомогу грошима і продуктами харчування, враховуючи при цьому забезпеченість батьківських сімей.

Виробництво продуктів харчування є головним мотивом у визначенні розмірів і структури ОСГ. Як правило, площа присадибної ділянки, поголів'я худоби і птиці залежать від віку і розмірів сім'ї власника, його прагнень, потреб, ціннісних орієнтацій.

ОСГ є по суті єдиним джерелом натуральних продуктів харчування більшості, сільських сімей.

ВИСНОВКИ

Загалом, як свідчить аналіз основних елементів доходу від ведення ОСГ, особисте господарство населення функціонує в основному заради забезпечення продуктами харчування всіх членів домогосподарства, тобто проявляється продовольча функція ОСГ. Проте у разі величини сукупних грошових доходів та оплати праці зокрема, частка в структурі сукупних доходів поступово знижується. Проте воно не зникне, оскільки особисте підсобне господарство рівень доходів по інших статтях сімейного бюджету не дає змогу задовольнити матеріальні потреби в першу чергу сільського населення в повному обсязі.

Крім того необхідно відзначити про самий механізм розподілу і перерозподілу доходу отриманого від ОПГ. Адаже, як свідчать результати вибіркового обстеження діяльності домогосподарств, рівень споживання продуктів харчування, виробленого в ОСГ, досить високий. На нашу думку, в цих обсягах сільськогосподарської продукції, яка вироблена та спожита в сільській родині закладена певна частка, яку споживають родичі, що проживають у містах. Особливо це проявлялося в під час економічної кризи, коли завдяки особистим селянським господарствам вдалося уникнути загрози голоду в містах. У цьому і проявляється особливість особистих селянських господарств, як соціо-економічної категорії, де на першому місці стоїть родина. Не дарма з цієї причини наголошував М.П. Макаров: "життя родини — це життя господарства" [11]. При цьому необхідно відзначити про значний вплив на обсяг споживання міськими жителями продукції, яка вирощена в особистому господарстві сільських родичів цін та якості сільськогосподарської продукції, а також відстані до села.

Таким чином, особисті селянські господарства в умовах прояву деструктивних явищ в суспільно-політичному житті країни, з одного боку, посідають вагоме місце в забезпеченні населення продуктами харчування, з іншого — стали основним джерелом доходу для сільських жителів. Водночас розвиток ОСГ органічно пов'язаний із сільськогосподарськими підприємствами. Незважаючи на те, що селянам надано право вибору форм господарювання на основі приватної власності на землю, у тому числі й виходу з колективного господарства зі своїм земельним паєм, більшість їх залишається у складі сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Победоносцев К. Курс гражданского права. Ч. 1. — СПб., 1873. — 537 с.

2. Заславская Т.И. Страницы творческой биографии://Реформаторское течение в отечественной аграрно-экономической мысли (1950—1990 гг.). — М., 1993. — С. 48.

3. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики. М.: Наука, 1991. — 567 с.

4. Кондратьев Н.Д., Огановский Н.П. Перспективы развития сельского хозяйства СССР. — М., 1924. — 245 с.

5. Кавелин Р.А. Общинное владение. — Спб.; М. 1876. — С. 55.

6. Березівський П.С. Особисте селянське господарство: ретроспектива і синергетика перспектив розвитку. Трансформація сільського господарства та села. Львів: Вид-во ЛНАУ, 2010. С. 123—133.

7. Свиноус І.В., Микитюк Д.М. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств. Продуктивність агропромислового виробництва: Науково-практичний збірник (економічні науки). 2013. № 23. С. 37—42.

8. Законом України "Про особисте селянське господарство" від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

9. Ленин В.И. Рецензия. Карл Каутский Политиздат, 1979. Т. 4. С. 88—94.

10. Чайнов А.В. Организация крестьянского хозяйства. М.: Экономика. 1989. 492 с.

11. Макаров Н.П. Крестьянское хозяйство и его эволюция. М.: [б. и.]. 1920. 329 с.

References:

1. Pobedonostsev, K. (1873), Kurs hrazhdanskoho prava [Civil Law Course], St.Petersburg, Russia.

2. Zaslavskaiia, T.Y. (1993), Stranytsy tvorcheskoj byohrafyy: Reformatorskoe techenye v otechestvennoj ahrarno-ekonomycheskoj mysly (1950—1990 hh.) [Pages of a creative biography: Reformed current in the domestic agrarian and economic thought (1950—1990)], Moscow, Russia.

3. Kondrat'ev, N. D. (1991), Osnovnye problemy ekonomycheskoj statyky u dynamyky [The main problems of economic statics and dynamics], Moscow, Russia.

4. Kondrat'ev, N.D. and Ohanovskiy, N.P. (1924), Perspektivy razvytiya sel'skoho khoziajstva SSSR [Prospects for the development of agriculture of the USSR], Moscow, Russia.

5. Kavelyn, R.L. (1876), Obschynnoe vladenye [Community ownership], St.Petersburg, Russia.

6. Bereziv's'kyj, P.S. (2010), Osobyste selians'ke hospodarstvo: retrospektyva i synerhetyka perspektyv rozvytku. Transformatsiia sil's'koho hospodarstva ta sela [Personal peasant economy: a retrospective and synergetics of development prospects. Transformation of agriculture and village], Vyd-vo LNAU, L'viv, Ukraine.

7. Svyynous, I. V. and Mykytiuk, D. M. (2013), "Conceptual bases of functioning of personal peasant farms", Produktivnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva: Naukovo-praktychnyj zbirnyk (ekonomichni nauky), vol. 23, pp. 37—42.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About the personal peasant economy", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (Accessed 15 July 2019).

9. Lenyn, V.Y. (1979), Retsenzia. Karl Kautskij [Review. Karl Kautsky], Polytyzdat, Moscow, Russia.

10. Chaianov, A.V. (1989), Orhanyzatsiia krest'ianskoho khoziajstva [Organization of peasant farming], Ekonomyka, Moscow, Russia.

11. Makarov, N.P. (1920), Krest'ianskoe khoziajstvo y eho evoliutsiia [Peasant farming and its evolution], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2019 р.